

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**Kulturális kapcsolatok és tájhasználat a Kr.e. 2.
évezred végén a Felső-Tisza-vidéken**

Gyurka Orsolya

Témavezető:

Dr. habil. Forisek Péter

Dr. habil. Molnár-Kovács Zsolt

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2024

A doktori értekezés előzményei, célkitűzései és a téma körülhatárolása

Doktori disszertáciomban a Kr.e. 2. évezred második felében (a késő bronzkor elején /a közép-európai Reinecke-féle kronológiai rendszer szerinti BB2–BD periódus, kb. Kr.e. 1550–1200/1150), a Felső-Tisza-vidéken végbemenő történeti folyamatok komplex vizsgálatára vállalkozom, amelyhez elsődlegesen a régészeti forrásanyagot elemzem, a térinformatika és statisztika módszereinek bevonásával.

A kutatott időszakot kultúrtörténeti szempontból a Hajdúbagos–Cehăluț kerámiastílus anyagi műveltsége fémjelzi. A szóban forgó közösségek szállásterülete a Nyírségben, az Érmelléken egészen Pocsaj vonaláig, valamint Északnyugat-Romániában a Szamos holtága, a Meszes-hegység és a Sebes-Körös által lehatárolt területen volt. A Hajdúbagos–Cehăluț kerámiastílus a halomsíros kultúra középső fázisának kezdetétől az urnamezős kultúra kései időszakának kezdetéig követhető nyomon, a Kárpát-medencei késő bronzkor első két periódusában. Doktori disszertációm fókuszában a közösségek kulturális kapcsolatai és tájhasználatuk áll.

A Hajdúbagos–Cehăluț kerámiastílus összefoglaló jellegű, interdiszciplináris kutatása az eddigiekben nem történt meg, csupán tematikus publikációk és lelőhelyközlések születtek a témában. Ilyen a két legnagyobb publikált település: Nyíregyháza–Oros–Úr csere és Marca/Márkaszék–Husău, amelyek kiváló keresztmetszetet nyújtanak a kerámiastílus két különböző környezetben élő közösségének életmódjáról és tárgyi kultúrájáról. A téma kutatásában előrelépést jelentett Ioan Bejinariu, a Szilágyság késő bronzkorának elejét szintetizáló munkája, valamint Szigeti Anna hajdúsági kutatásai.

A halbwachsi emlékezet-elmélet és a posztprocesszualista régészet meglátása szerint a múlt társadalmainak általunk végzett rekonstrukciója mindössze a múltból alkotott számos narratíva egyike. A különböző módszertani és hermeneutikai ellentmondások feloldásának kulcsát a késő bronzkori világ többszemponútú elemzése jelentheti. Doktori kutatásomban erre vállalkoztam. Dolgozatom nem lép, és nem is léphet fel a teljesség igényével, mindössze a régészettudomány fajlagos módszerei révén igyekszem rávilágítani a Kárpát-medence peremterületének késő bronzkori kapcsolatrendszerére, óhatatlanul rámutatva a publikációkban kirajzolódó képhez viszonyított eltérésekre.

A dolgozat szerkezete, az alkalmazott módszertan

A doktori dolgozat, a bevezető részben szereplő alfejezeteken túl, 3 nagyobb szerkezeti egységre tagolódik.

Ezek közül az első a kutatás elméleti kereteinek tisztázását szolgálja. A második fejezet műkénéi társadalom történeti támpontjait, a Homéroszi költemények elemzését és az európai késő bronzkori világképre gyakorolt hatását összegzi. Az ókortörténeti szakirodalom általános szemléletének ellenpontjaként, a fejezetben kitérek a műkénéi világ Kárpát-medencei kapcsolatainak a régészeti szakirodalomban körvonalazódott képére is. A harmadik fejezet a kapcsolatrendszer régészeti kutatásának általános elméleti modelljeit hivatott bemutatni, a kutatott korszakra és területre alkalmazható elméleteket részletesebben ismertetve.

A második szerkezeti egység saját kutatásaim eredményeit tartalmazza. A késő bronzkor sajátos kérdései a Tisza-vidéken című negyedik fejezet a korszak régészeti kutatástörténetét ismerteti és kronológiai problémakörét járja körül. Az ötödik fejezet a Felső-Tisza vidékének, illetve ezen belül az északnyugat-erdélyi terület, késő bronzkori tájrégészeti és településrégészeti elemzését tartalmazza. A tájrégészeti elemzésre kiválasztott kutatási terület nem fedi le a Hajdúbagos–Cehăluț kerámiastílus teljes elterjedési területét, csupán a Nagykárolyi-síkság és az Ér-völgy, valamint az Ecsedi-síkság (Câmpia Ecedea), a Csögsíkság (Câmpia Cigului), az Érbogyoszlói-síkság (Câmpia Buduslău), a Tasnádi-síkság (Câmpia Tășnadului) és a Kraszna-síkság (Câmpia Crasnei) területét. A régió kutatottsága és az innen származó adatok minősége indokolta választásomat, mivel ezek egyaránt lehetővé tették a középső és a késő bronzkori települések pontos, földrajzi koordinátákkal történő lokalizálását. Ez alapot biztosított a két korszak településrendszerének összehasonlításához is, amelyet a térinformatika nyújtotta módszerekkel végeztem el.

Az északnyugat-erdélyi régió és a Felső-Tisza-vidék késő bronzkori kulturális kapcsolatrendszerének kutatása elsősorban a közösségek anyagi kultúrájának elemző-összegzésén alapul. Éppen ezért, a hatodik fejezetben igyekeztem rámutatni a Hajdúbagos–Cehăluț közösségek tárgyi örökségének jellegzetességeire, a bronztárgyak és a kerámiaanyag többszemponútú, tipokronológiai és statisztikai elemzésén keresztül.

A dolgozat második egységének fejezeteiben igyekeztem megrajzolni a vizsgált terület késő bronzkori társadalmának működését, amely alapul szolgál a következő fejezetekben górcső alá vett kapcsolatrendszer jobb megértéséhez.

A harmadik szerkezeti egység a Tisza-vidék késő bronzkori kapcsolatrendszerét tárgyalja. A korszak kereskedelmi és kommunikációs útvonalainak általános felvázolásán túl, külön alfejezetekben összegzem a Hajdúbagos–Cehăluț közösségek hagyományos régészeti módszerekkel és hálózatelemzéssel feltérképezett kulturális kapcsolatait.

A Függelékben kapott helyet Tășnad–Sere település régészeti elemzése, amely új adatokkal bővíti ismereteinket a korszak anyagi kultúrájával, illetve ebből eredően a késő bronzkori életmóddal kapcsolatosan. Szintén a függelékben kapott helyet a Hajdúbagos–Cehăluț típusú kerámiaedények tipológiai rendszerének és ezek Kárpát-medencei párhuzamainak ismertetése. Ezt követik a településekkel és a fémművességgel kapcsolatos katalógusok és adatbázisok, valamint a Kárpát-medencei késő bronzkorra vonatkozó ¹⁴C mérések katalógusa. A tasnádi település kerámiaanyagának adatbázisban rögzített jellemzői és a feldolgozott leletanyag táblába szerkesztett rajzos és fényképes dokumentációja zárják a disszertáció második kötetét.

A dolgozatban vizsgált interakciók társadalmi-gazdasági folyamatainak tanulmányozására a régészeti kutatásban számos módszertani eljárás, és ennek eredményeként megannyi elmélet látott napvilágot. A közösségek és az egyének közötti kapcsolatteremtésnek azonban nem minden esetben marad nyoma az anyagi kultúrában. A használati tárgyak stílusában kimutatható változások, illetve az idegen elemek megjelenése az adott kutatott területen migráció vagy csupán a közösségek közötti intenzív interakció következménye is lehet. A vizsgált korszakra és területre vonatkozó interdiszciplináris kutatások ritkák, ezért disszertációmban elsősorban az elméleti modellekre támaszkodtam. A migrációhoz kapcsolódik a *fremde Frau* elmélet, amely az exogámiával magyarázza az anyagi kultúrában bekövetkezett bizonyos változásokat. Tágabb értelmezési keretet adhat a *value system* elmélet is, amely szerint egy európai közös értékrend tette lehetővé az emberek, tárgyak és információk magasfokú mobilitását. Makro-, de mikroregionális szinten is értelmezhető a mára már sokat vitatott centrum–periféria és az egyenlő társadalmi–politikai egységek (*peer polity interaction*) modellje. Szintén egy interregionális folyamat a globalizáció, az ezzel összefüggésben említhető glocalizáció és kulturális hibridizáció, illetve ennek késő bronzkorra való vetítése, az ún. „bronzizáció” (*bronzization*). Mindez az egyéni és kollektív identitás bonyolult rendszerén keresztül valósulhat meg, amely befogadó vagy elutasító módon viszonyul az innovációkhoz, a „mássághoz”. A kulturális és gazdasági kapcsolatok létrejöttének keretét a táj adja, illetve a tájhasználat is meghatározza, hiszen megfelelő közeget biztosít az információ áramlásának. A közösségek gazdasági formája, a rendelkezésükre álló területek és erőforrások hasznosítása jelentős befolyással bírhat a kapcsolatok irányának és jellegének kialakításában. Ennek legnyilvánvalóbb bizonyítéka a nyersanyagok vagy kész termékek importjában figyelhető meg.

Eredmények: a Hajdúbagos–Cehăluț közösségek tájhasználata

A Hajdúbagos–Cehăluț közösségek tájhasználatát a korábbi középső bronzkori közösségek tájhasználatával összehasonlítva vizsgáltam. A területen 25, az Otomani–Füzesabony kultúráis komplexum utolsó szakaszába datálható települést és 64, a késő bronzkor első két szakaszában létesített települést azonosítottam.

A késő bronzkor eleji nedvesebb és hűvösebb éghajlat egyre szárazabbá válik, kedvezőtlenebb körülményeket biztosítva a korábbi vegyes paraszti gazdálkodású közösségeknek. A tell-települések fokozatos elhagyásával párhuzamosan indult meg egy decentralizációs folyamat, amelyet a népesség növekvő mobilitása jellemzett. A késő bronzkor elején az anyagi kultúrában bekövetkezett stílusbeli változások a településrendszer átalakulásában is nyomon követhetők. A tell-települések rendszerét az egyrétegű nyílt települések láncolatából álló integratív egységek sorozata váltja fel. Mindez a bronzkori társadalom struktúrájának átrendeződését is jelzi.

Az Otomani–Füzesabony III. és a Hajdúbagos–Cehăluț közösségek településrendszerének és a települések környezeti adottságainak összehasonlításakor a két korszak tájhasználatában különbségek figyelhetők meg. Mindkét időszakban a lelőhelyek többsége az Ér folyó első teraszain helyezkedik el, de a késő bronzkorban több települést is a dombvidéki területeken alapítottak. Innen hiányoznak az Otomani III. korszak lelőhelyei. Az Ér-völgyben mindkét történeti korban a települések többségét a főként rétek és legelők számára alkalmas alacsony termékenységű talajokon, illetve a növénytermesztésre kiválóan alkalmas kambikus csernozjomokon alapították. A középső bronzkori települések többnyire termékeny vagy közepesen termékeny talajokon találhatók, míg a késő bronzkori közösségek kevésbé termékeny talajokon, például *stagnosolokon*, *luvosolokon* vagy szolonyeceken is megtelepedtek. Mind a középső bronzkorban, mind az azt követő időszakban a települések állandó vízforrások közelében találhatók. A késő bronzkorban azonban elvétve megfigyelhető a távolabbi területek hasznosítása is. A települések számának késő bronzkori növekedése, a magasabban fekvő területek benépesítése, a kevésbé termékeny talajok hasznosítása vagy az állandó vízforrásoktól való eltávolodás a középső bronzkori közösségektől eltérő gazdasági berendezkedésre utalhat. A Kárpát-medence területén található halomsíros települések szórványos archeozoológiai és archeobotanikai adatai, ellentmondásban a korábbi elképzelésekkel, nem mutatnak változást a létfenntartási és gazdasági stratégiákban a középső bronzkorhoz képest.

A középső bronzkori tell-települések a kereskedelmi útvonalak mentén helyezkedtek el, valószínűleg az erőforrások mozgásának irányítása céljából. Az ezt követő időszakban a települések többsége látszólag hasonlóan a kereskedelem útvonalaihoz igazodnak:

Hajdúbagosa–Cehăluț lelőhelyek csoportja figyelhető meg Szilágypér (Pir), Mezőterem (Tiream), Nagykaroly (Carei) és Piskolt (Pișcolt) térségében, Magyarcsaholy (Cehăluț) és Tasnád (Tășnad) közelében, továbbá Bere (Berea), Szaniszló (Sanislău) és Csomaköz (Ciumești) homokdűnéin.

Eredmények: transzregionális kapcsolatrendszerek a leletanyag tanúsága alapján

A Felső-Tisza-vidék kulturális és kereskedelmi kapcsolatai két síkon valósultak meg. A fémműveség, borostyán- és üvegkereskedelem transzregionális, nagy távolságokat átívelő hálózatát egy regionális és kistérségi kapcsolatrendszer egészítette ki. Utóbbi mintázata a kerámiaművesség és a só kereskedelem révén tárható fel régészeti módszerekkel. Míg a fémek terjedésével kialakult kapcsolatok alkalmiak és többnyire közvetettek lehettek, a kerámia formai és stílusi jegyei alapján a lakosság egészének közvetlen és mindennapi kapcsolatai rajzolhatók ki. A két kapcsolatrendszer egymással párhuzamos, de nem feltétlenül független egymástól.

A távolsági kereskedelemben a középső bronzkori Kárpát-medence közösségei aktívan vehettek részt. A korszakban élénk kulturális kapcsolatot tartottak fenn az Égeikkal, amely a csont- és bronztárgyak, valamint a kerámia díszítésének számos elemében is megmutatkozik. A Koszider periódusban a Kárpát-medence délkeleti régiója továbbra is szervesen kapcsolatban állt Európa déli területeivel, míg a térség többi része a halomsíros hálózatba ágyazódott be. Kr. e. 1500 és 1300 között elsősorban Észak-Európa és Dél-Németország között figyelhető meg élénk kapcsolat, míg a mükénéi világ főleg a Mediterráneum nyugati területeivel érintkezett. A Kárpát-medence északi területein ez nem fogható meg. Kr.e. 1300 körül ezt felváltja egy Észak-Európát Kelet-Közép-Európával és az Égeikkal összekötő hálózat, amely az egyes kardtípusok elterjedése alapján rajzolható ki. A kárpáti halomsíros közösségek sírjaiból előkerülő üveggyöngyök utalhatnak déli kapcsolatokra, azonban Hajdúbagosa–Cehăluț területekről ezek nem ismertek. A késő bronzkor első két periódusában a Kárpát-medencébe a baltikumi és feltételezhetően a kelet-romániai borostyán egyaránt eljutott, tehát az itt élő közösségek egy keleti és nyugati irányú kapcsolati hálózatot is fenntartottak, ahogyan ez a kerámia leletanyagban szintén megnyilvánul. Bár a Maros alsó folyásának területén kialakultak a mükénéi paloták gondolatiságát tükröző erődítmények, a Felső-Tisza-vidéken nem tapasztalható hasonló. Az egyetlen biztosan Hajdúbagosa–Cehăluț közösségekhez köthető erődített település

Szilágysomlyó–Observator (Șimleu Silvaniei, Románia), amely feltehetően a Kraszna-völgy kereskedelmi útvonalait felügyelte.

A Felső-Tisza-vidék közösségeit erős konnektivitás jellemezte. A legtöbb Hajdúbagosa–Cehăluț településen megtalálhatók a környező területek fazekasságának termékei. A legjobban dokumentáltak a területen nagy számban előforduló Suciu de Sus/Felsőszöcs kerámiatöredékek. A sajátosan gazdagon díszített edények önmagukban is esztétikai értéket képviselhettek, jelenlétük ugyanakkor a só kereskedeleméhez is köthető, hiszen a Felsőszöcs közösségek a Szilágyságban és Közép-Erdélyben is a sóforrások közelében találhatók meg. A Hajdúbagosa–Cehăluț elterjedési terület keleti régióiban a települések megnövekedett száma valószínűleg hasonlóképpen a sókereskedelemmel hozható összefüggésbe, hiszen a Szamos kereskedelmi útvonalként szolgált a só szállítására a Felső-Tisza-vidék felé. Megfigyelhető, hogy a Wietenberg III. fázist követően a Hajdúbagosa–Cehăluț közösségek betelepülnek a Meszes-hegységtől keletre eső erdélyi területekre, de felmerült annak a lehetősége is, hogy csupán nagyszámú import tárgy kerül a térségbe. Elképzelhető, hogy a Hajdúbagosa–Cehăluț típusú leletanyag tömeges előkerülése Közép-Erdélyben a nyersanyaglelőhelyek közelében letelepedő közösségek nyomai.

A keleti kapcsolatok a Hajdúbagosa–Cehăluț közösséggel, valamint a Felső-Tisza vidékkel a Noua közösségek révén, a Szamos-völgyön keresztül valósulhattak meg, valamint ennek mellékágain, mint például a Kraszna-völgyben. Ennek bizonyítékeként számos, a Kárpátokon kívülről származó, „keleti” típusú tárgyat tartalmazó bronzdepó került elrejtésre a Szamos völgyében. Az eddigi kutatások alapján az Ér-völgyben lakó közösségekkel nem mutatható ki kapcsolat, bár a Nyírség északi területeinek a késő bronzkor II. periódusába datálható leletanyagában gyakoriak a Noua közösségek fazekasságára jellemző stíuselemek. Északnyugat-Románia területével kevésbé intenzív, jobbra alkalmi jellegű kapcsolatokat tarthattak fenn. A legnyugatibb Noua megtelepedés a Szilágy megyei Zutor–Borșovei (Sutor) lelőhely, amely a Meszes-hegységtől keletre lokalizálható. Ez a Hajdúbagosa–Cehăluț típusú leletanyag elterjedési területének közvetlen szomszédságában található, a településen szórtan Hajdúbagosa–Cehăluț leletanyag is előfordul, néhány Suciu de Sus kerámiatöredékekkel együtt. A kulturális kapcsolatrendszer érzékszerezően a kultúrprovinciák határán elhelyezkedő közösségek esetében intenzívebbek, amint azt az import tárgyak gyakoribb előfordulása is jelzi. A Hajdúbagosa–Cehăluț közösségek Közép-Erdély területén szintén kapcsolatba léphettek a Noua közösségekkel, amelynek bizonyítékai lehetnek a tüskés-korongos csákányok (lásd pl. a székelyudvarhelyi darabot).

A késő bronzkor első két fázisában, a Kr. e. 15–13. századot lefedő időintervallumban, a fémművességben is változás következett be. Az előző korokhoz képest nő a feldolgozott és felhasznált bronz mennyisége, valamint új formák is megjelennek. A Hajdúbagos–Cehăluț kerámiastílus számos településén megjelenő, a bronzöntéshez köthető eszköz a helyi bronzipar fellendülését feltételezi, hiszen így a közösségek maguk tudták előállítani bronztárgyaikat. A bronzművesség ugyanakkor nagy távolságokat átívelő, intenzív kereskedelmi kapcsolatokat is igényelt, hiszen az ön ötvözőanyag a Kárpát-medence érchegységeiben őskori technológiával nem nyerhető ki. Életterük domborzati adottságaiból kifolyólag, a réz alapanyaghoz is kereskedelem útján juthattak hozzá az alföldi területeken megtelepedett közösségek a Nyugati-Kárpátok vagy Vihorlát-Gutin térségéből.

Az alföldi területek általánosan mocsaras jellege miatt valószínű, hogy a bronz előállításához szükséges nagytömegű nyersanyagot csónakokkal szállították. A késő bronzkor második felétől, kb. Kr. e. 1300-tól kezdődően a folyóhálózat jelentősége a kommunikáció, az utazás és a kereskedelem szempontjából csökkent a középső bronzkori viszonyokhoz képest. Az késő bronzkor folyamán az éghajlatot jellemző fokozódó szárazság valószínűleg felszabadított korábban víz alatt álló területeket is, így új szárazföldi útvonalak is kialakultak. Egyike lehetett ezeknek a Buduslău-síkság dombos területein, Szilágypér (Pir) település közelében áthaladó, észak felé tartó szárazföldi út. Az út nyomvonala az Ér-völgy keresztezése után a Piskolt-síkság határáig, Carei településen át az Ecsedi-síkság felé haladhatott tovább. Megfigyelhető, hogy domborzat alapján szerkesztett útvonal mentén sűrűsödnek a Hajdúbagos–Cehăluț lelőhelyek. A szárazföldi utak megismerésének egy további lehetőségát a középkori sószállítás útvonala jelenti: ez érintette Szalacs (Sălacea), Szilágypér (Pir), Mezőterem (Tîream), Nagykároly (Carei), Tasnád (Tășnad), Magyarcsaholy (Cehăluț) településeket, amelyek közelében megtalálhatók a késő bronzkori településhálózat sűrűsödési pontjai.

Annak ellenére, hogy mindezidáig viszonylag kis számú bronzleletet ismerünk sírokból és településekből egyaránt, a bronztárgyak elemzése rámutatott arra, hogy a Hajdúbagos–Cehăluț közösségek gazdaságilag jól szervezettek. A közösségek tagjai képesek voltak a szükséges nyersanyag beszerzésére, ugyanakkor a bronzöntés technikai ismeretének birtokában elő is tudták állítani azt. A kutatott területen felszínre került öntőminták előfordulásának és formai variációinak alacsony száma utalhat arra is, hogy a fémtárgyak egy részét nem helyileg gyártották.

A bronzdepókban elrejtésre került tárgyak a települések és temetők leletanyagánál nagyobb változatosságot mutatnak. A Felső-Tisza vidékéről 38 olyan Uriu-Ópályi típusú

bronzdepót vizsgáltam, amely feltételezhetően a Hajdúbagos–Cehăluț közösségek deponálási gyakorlatahoz köthető. A deponálás valószínűleg gazdasági céllal történhetett, mivel a változatosabb összetételű, nagyobb méretű depók általában a feltételezett kereskedelmi utak mentén sűrűsödnek. A vizsgált területen leggyakrabban szerszámokat és ékszereket/viseleti elemeket helyeztek el a kincsleletekbe, azonban a közép-erdélyi mintázattól eltérően itt nagy számban jelennek meg fegyverek is. Gyakorta kerülnek elő karperecek, sarlók, tüskés-korongos csákányok és tokos balták. Kedvelt típus a tüskés-korongos csákány, amely a legtöbb bronzdepó alkotóeleme, bár számuk a vegyes leletegyüttesekben ritkán haladja meg depónként a 2–3 tárgyat. A régió sajátossága az ilyen tárgyak alkotta monoton depók. Gyakran társították a csákányokat tokos baltákkal és sarlókkal. Utóbbi tárgytípus ugyan számottevő mennyiségben kerül elő, mégsem képvisel annyira jelentős kategóriát mint a közép-erdélyi depók esetében. Magas presztízsértékkel bírhattak a kardok és a török, erre utalhat csökkent előfordulási számuk is: a teljes elterjedési területről mindössze 6, BzD–HaA periódusba datálható kard ismert.

Összehasonlítási alapként Rezi Botond közép-erdélyi kutatásai szolgálhatnak. A két területen megfigyelhető deponálási tradíciókban megmutatkozó különbségek mögött valószínűleg eltérő társadalmi-gazdasági stratégiák állhatnak. A fegyverek csökkent száma békésebb közösségek lakta területet jelölhet, de akár a nyersanyaghoz való körülményesebb hozzáférést is jelentheti. E feltételezést támasztja alá az a tény is, hogy Közép-Erdély 73 depójából hasonló mennyiségű leletanyag került elő, mint a vizsgált 38 depóból. Távolsági kapcsolat elsősorban a státuszjelző török elterjedése alapján mutatható ki, a többi vizsgált fém típus a kor kedvelt gyakori ékszerei. A fémek láncolatos csere útján terjedhettek, ugyanakkor feltételezhető több kistérségi fémműves központ megléte is: ilyen lehet Recea–Valea Sulduba (fémműves műhely), illetve Nyíregyháza–Oros–Úr csere (fémmegmunkálásra utaló leletek). A kisebb települések nagyobb lelőhelyekről szerezhették be a bronztárgyakat, amelyek kapcsolati hálójuk révén könnyebben férhettek hozzá a nyersanyaghoz és a technológiai tudáshoz. A telepek közötti láncolatos csere útján a tárgyak eljuthatnak a térség távolabbi pontjaiba is.

Eredmények: lokális kulturális kapcsolatrendszer a kerámiaanyag alapján

A Hajdúbagos–Cehăluț kerámiaművességre az Otomani–Füzesabony fazekasság halomsíros elemekkel való keveredése jellemző. A kerámiaanyagban megfigyelhető egységesedési folyamat lényegében egy hibridizációs, egyúttal globalizációs jelenségnek tekinthető. A helyi Otomani–Füzesabony közösségek a Koszider periódusban átveszik a halomsíros elemeket és

átértelmezve építik be saját anyagi kultúrájukba (pl. jellegzetes amfora-formák és spirálmotívumok). A kapcsolat intenzitásának fokozódásával, a tartós egymásra hatás következtében, megindul a hibridizáció folyamata, amely során a két kerámiastílusból egy újabb, a kettő sajátosságait ötvöző harmadik születik. Mindez nem magyarázható csupán technológiai transzferrel, valószínűleg ténylegesen számolni kell betelepülő halomsíros csoportokkal. A késő bronzkorban az alföldi halomsíros közösségek kerámiaművességében számos közös elem található meg, nagyfokú hasonlóság mutatható ki. A Hajdúbagos–Cehăluț fazekasság legtöbb eleme ugyanúgy része a környező területek kerámiaművességének is. Nem mutathatók ki markáns identitásjelző markerek, autentikus elemeknek a sraffozott árkádok tekinthetők és talán a karéjos peremű tálak típusai. Egyfajta fluiditás, folyamatos változás jellemzi a korszak kerámiastílusát.

Az elterjedési terület periferiáján elhelyezkedő lelőhelyeken megfigyelhetők a Wietenberg és Noua stíluselemek, de gyakoriak a főként Piliny területeken elterjedt díszítőmotívumok is. A Kr. e. 13. században pedig már a pre-Gáva jegyek tűnnek fel, annak az uniformizálódási folyamatnak az előfutáraként, amely eredményeként létrejön a Gáva kulturális komplexum. A kevés rendelkezésünkre álló ^{14}C adat alapján elmondható, hogy a kerámiastílus időrendjének a korábbi kutatásban elfogadott, kerámián alapuló kettős felosztása nem igazolható egyértelműen. Az elmúlt évek kutatásai a Bánság területén és Közép-Erdélyben is egyöntetűen azt az igényt fogalmazzák meg, hogy a kerámia-tipológián alapuló relatív kronológia újraértelmezésre szorul. Hasonló következtetés vonható le a Hajdúbagos–Cehăluț kerámiaanyagra vonatkozóan is, ugyanis a különböző közösségek más-más ritmusban zárkoztak fel az innovációkhoz és építették be saját anyagi kultúrájukba, így a különböző formák és díszítőelemek hosszabb időintervallumban is használatban lehettek egy régió belül.

A hálózatelemzés eredményei feltételezik, hogy regionális szinten a Hajdúbagos–Cehăluț kerámiastílus viszonylag egységesnek tekinthető. Bizonyos lelettípusok hosszú időn keresztül maradhattak használatban, mindössze kisebb eltérések figyelhetők meg korszakonként és területenként. A statisztikai analízisek szintén a leletanyag homogenitását bizonyítják, amely alapján egyértelműen nem különíthetők el regionális csoportok. Ugyanakkor tapasztalható, hogy területi egységenként gyakoribbak bizonyos stílusjegyek: pl. a Szilágyság területén, a Somlyói medencében, a Hajdúbagos–Cehăluț további területeihez képest gyakoribbak a Wietenberg kerámiaművességre jellemző, *weite absatzstich* beszürkálásokkal kialakított díszítőelemek. Ugyanakkor a Körös–Berettyó régióban és a Nyírségben az alföldi halomsíros kerámia stílusjegyei köszönnek vissza nagyobb számban. A

késő bronzkor elején megfigyelhető gazdag díszítésmód elemeinek nagy része ugyan még felbukkan a korszak második fázisában is, azonban a korábbiaknál kisebb mennyiségben, egyszerűbb kivitelezésben. Bár az alacsony árkádok szinte teljesen eltűnnek a Felső-Tisza-vidék késő bronzkorának második fázisában, a Bánság egykorú lelőhelyein továbbra is használatban maradnak. A kutatás eredményeit árnyalhatják az egyes mikrorégiók kutatásának intenzitásában megfigyelhető különbségek, hiszen a közösségek ízlése, hagyományai és gondolatisága egyaránt megmutatkozik kerámiaművességükben.

A korábbiakban felvázolt, a Hajdúbagosa–Cehăluț területen végbemenő folyamatok megegyeznek M. Przybyła kutatásainak eredményeivel. Eszerint az egymás közelében elhelyezkedő vagy szomszédos közösségek anyagi kultúrája hasonló. A Hajdúbagosa–Cehăluț területek is részei a M. Przybyła által feltételezett hálózatnak: az itt megtalálható kerámiastílus elemei egy tágabb, transzregionális hálózaton belül is terjednek, ugyanis az egyes formák és díszítések analógiái a teljes halomsíros területen, Lengyelországtól a Kárpát-medencéig megtalálhatóak. Természetföldrajzi szempontból ez elsősorban a különböző folyók völgyében valósul meg. Mindenekelőtt stíluselemek és nem konkrét tárgyak terjedése követhető nyomon, ugyanis a kerámiaedények valószínűleg csak ritkán tehettek meg nagy földrajzi távolságokat. Feltehetően az edényeket elsősorban tartalmuk és nem külalakjuk miatt szállítják. Valószínűtlennek tűnik, hogy az egymástól több száz kilométerre elhelyezkedő települések közvetlen és rendszeres kapcsolatot tartottak volna fenn. Annál is inkább így lehet ez, mivel a korabeli közlekedési viszonyok, valamint a térség mocsaras jellege minden bizonnyal – legalább időszakosan – elszigetelte egymástól a településeket. A hétköznapi gazdasági javak és a mindennapi élet kellékeinek (kerámiaedények) cseréje lokális szinten valósulhatott meg, esetleg ezek láncolatoss cseréje feltételezhető. Önmagában a Hajdúbagosa–Cehăluț kerámiastílus kialakulása intenzív kistérségi kapcsolatok eredménye lehetett, hiszen a halomsíros kör egy sajátos stílusjegyekkel bíró regionális változatának tekinthető.

Eredmények: a Hajdúbagosa–Cehăluț közösségek helye és jelentősége a késő bronzkori Európában

Ismereteink a Felső-Tisza vidékének késő bronzkoráról továbbra is meglehetősen hiányosak. A terület egyértelműen részt vett a halomsíros, ezáltal az európai kereskedelmi hálózatban, ugyanakkor a Kárpát-medence keleti periferiájával és a Kárpátokon kívül eső keleti területekkel is kimutatható kapcsolat. A Felső-Tisza vidéke találkozási pontként szolgált a

keleti és a nyugati közösségek, kulturális entitások számára. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a Hajdúbagos–Cehăluț közösségek a Közép-erdélyi régióhoz képest gazdagabb fémművességgel rendelkeztek. A területen kialakult társadalmi struktúra képe nem egyértelmű: bár központi szervezettség figyelhető meg a nagy kiterjedésű települések létrejöttében, a középső bronzkori társadalom általános képéhez viszonyítva mégis decentralizáltabb jelleget mutat. Az elit reprezentációja is csupán ritkán figyelhető meg. Az elterjedési területről mindössze egy erődített települést ismerünk.

Nagyfelületű feltárások hiányában, a Hajdúbagos–Cehăluț területeken nem figyelhető meg hierarchikus településrendszer. Jelentősebb központok lehettek Nyíregyháza–Oros–Úr csere vagy Szilágysomlyó–Observator (Șimleu Silvaniei). Ezek esetében valószínűleg regionális központokkal számolhatunk, amelyek részt vettek és megszervezték a kereskedelmet, és amelyek elit rétegéhez köthető a nagyobb méretű bronz- és edénydepók elrejtésének gyakorlata. A kérdésben talán a további temetők feltárása és értelmezése, valamint a természettudományos vizsgálatok biztosíthatnak előrelépést.

Nyilvántartási szám: DEENK/400/2024.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Gyurka Orsolya
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10087157

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (1)

1. **Gyurka, O.**, Hágó, A. N., Nagy, N., Romát, S., Molnár, Z.: Régészeti kutatások Nagykároly-Bobáld 2B lelőhelyen.
In: Kőbe zárt történelem : Tanulmányok Emődi János 80. születésnapjára = Istoria închisă în piatră: studii în onoarea lui János Emődi, la 80 de ani. Szerk.: Katócz Zoltán; Emődi András; Lakatos Attila, Editura Collegium Varadinum, Oradea, 138-185, 2021, (Studia Historica Transylvaniensia ; 3) ISBN: 9786069537701

Idegen nyelvű, külföldi könyvrészletek (1)

2. **Gyurka, O.**, Molnár, Z.: Schimbările peisajului cultural la începutul Epocii Bronzului târziu în nord-vestul României. Un studiu comparativ = The changes of the cultural landscape at the beginning of the Late Bronze Age in northwestern Romania. A comparative study.
In: 150 de ani de muzeografie orădeană / red. Moisa Gabriel; Chiriac Aurel; Fazecaș Gruia; Ciure Florina; Toma Corina; Goman Ioan; Abrudan Cornel; Ciorba Ioan; Heredia Florian, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 58-91, 2023, (Crisia, ISSN 1016-2798 ; 52.)

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

3. Molnár, Z., **Gyurka, O.**: Adatok a középső bronzkori tell társadalom tájhasználatához és gazdaságához északnyugat-Erdélyben.
Nyházi. Jóna András Múz. évkv. 60, 9-53, 2018. ISSN: 0547-0196.

Idegen nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (1)

4. **Gyurka, O.**: Un vas de distilare din epoca bronzului târziu de la Tășnad-Sere.
Satu Mare Stud. Comunic. Ser. Arheol. 33-34 (1), 95-109, 2020. ISSN: 0258-1558.

További közlemények

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (2)

5. **Gyurka, O.**: Bejinariu, Ioan Băcuet-Crișan, Dan Culic Daniel: Késő bronzkori leletek az Erdély autópálya nyomvonalán.
Klió. 27 (4), 3-7, 2018. ISSN: 1216-2965.
6. **Gyurka, O.**, Szebenyi, T.: Ókori leletek a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének régészeti gyűjteményéből.
Tört. tanulm. 24, 114-135, 2017. ISSN: 1217-4602.

Idegen nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (12)

7. Man, N., Pánczél, S., Cioată, D., Fiedler, M., Angyus, D., Banta, C., Mustață, S., Ötvös, K., Petruț, D., Sidó, K., Szilágyi, O., Bara-Balázs, L., Szekernyész, L., **Gyurka, O.**, Simon, P., Nagy, Z. S., Kovács, B., Vass, L., Höpken, C., Wertz, J., Martin, T., Merzenich, C.: Călugăreni, jud. Mureș. Punct: Castrul roman, termăe și vicusul militar de la Călugăreni.
Cronica cercetărilor arheologice din România. 2022, 76-79, 2023. ISSN: 2343-919X.
8. **Gyurka, O.**: Observații privind vasul zoomorf din epoca bronzului târziu de la Satu Mare.
Satu Mare Stud. Comunic. Ser. Arheol. 37-38 (1), 121-134, 2022. ISSN: 0258-1558.
9. Molnár, Z., Némethi, J. L., Liviu, M., Szócs, P., Hágó, A. N., Gindele, R., **Gyurka, O.**, Szebenyi, T.: Carei, jud. Satu Mare. Punct Bobald: Campania 2019.
Cronica cercetărilor arheologice din România. 2019, 69-70, 2020. ISSN: 2343-919X.
10. Virag, C., Astaloș, C. T., **Gyurka, O.**: Urziceni, oraș Urziceni, jud. Satu Mare Punct: "Vade Ret (Vamă)" Încadrare cronologică.
Cronica cercetărilor arheologice din România. 2019, 418-424, 2020. ISSN: 2343-919X.
11. Molnár, Z., Némethi, J. L., Liviu, M., Szócs, P., Hágó, A. N., Gindele, R., **Gyurka, O.**, Szebenyi, T., Katócz, Z.: Carei, jud. Satu Mare. Punct Bobald: Campania 2018.
Cronica cercetărilor arheologice din România. 2018, 35-37, 2019. ISSN: 2343-919X.
12. Virag, C., Astaloș, C. T., **Gyurka, O.**: Urziceni, com. Urziceni, jud. Satu Mare [Vade Ret] Punct: Vade Ret - În zona liberă a frontierei româno-maghiară de la Urziceni-Vallaj, pe un grind din valea mlăștinoasă a Pârâului Negru.
Cronica cercetărilor arheologice din România. 2018, 239-241, 2019. ISSN: 2343-919X.
13. Molnár, Z., Liviu, M., Szócs, P., Hágó, N., Gindele, R., Kapcsos, N., **Gyurka, O.**: Carei, jud. Satu Mare. Punct Bobald.
Cronica cercetărilor arheologice din România. 2017, 24-25, 2018. ISSN: 2343-919X.
14. Pupeză, L. P., Nagy, S., Roman, C. A., Piroška, E., Furcovici, H. P., Ferenczi, M., Péter, S. S., **Gyurka, O.**, Grec, F.: Luna, jud. Cluj. Punct: Autostrada Transilvania - Sit 6.
Cronica cercetărilor arheologice din România. 2017, 188, 2018. ISSN: 2343-919X.

15. Virag, C., Astaloş, C. T., **Gyurka, O.**, Tentiş, M. D., Brânduşan, L.: Urziceni, com. Urziceni, jud. Satu Mare, Urziceni-Vade Ret. Punct: Vamă. Reper: în zona liberă a frontierei româno-maghiară de la Urziceni-Vallaj, pe un grind din valea mlăştinoasă a Pârâului Negru. *Cronica cercetărilor arheologice din România*. 2017, 147-148, 2018. ISSN: 2343-919X.
16. Pupeză, L. P., Nagy, S., Piroška, E., Roman, C. A., Péter, S. S., Ferenczi, M., Grec, F., **Gyurka, O.**, Kócza, R. R., Keresztes, T., Bedő, E., Kövecsi, Á., Fülöp, R., Barabás, D., Gheorghită, F.: Luna. Punct: Nod Rutier. *Cronica cercetărilor arheologice din România*. 2016, 85-87, 2017. ISSN: 2343-919X.
17. Roman, C. A., Nagy, S., Piroška, E., Tecar, T., Pop, A., Ferenczi, M., Gheorghită, F., **Gyurka, O.**, Szebenyi, T.: Luna. Punct: Nod Rutier. *Cronica cercetărilor arheologice din România*. 2013, 83-84, 2014. ISSN: 2343-919X.
18. Bota, E. S., Nagy, S., Beu-Dachin, E., Pupeză, L. P., Tecar, T., Piroška, E., Pop, A., Grec, F., Székely, N., Socaci, A., Ferenczi, M., Lukács, E., Sajter, L., Dózsa, A., Éva, R., Covrig, C., Csergő, Á., Vass, L., Ferencz, S., Katona, J., Pataki, Z., György, A., Kapcsos, N., Timofte, Ş., Rogobete, C., **Gyurka, O.**, Boda, T., Cristea, Ş., Balázs, B., Barb, C., Gheorghită, F., Szeredai, N., Portik, I., Torzsa, A., Hobaj, Z., Muntean, L., Zehan, M., Lazăr, A., Pleş, R., Fărcaş, A., Adrian, M., Tâncos, S., Voinigescu, B., Murariu, D. M.: Cluj-Napoca, jud. Cluj. Punct str. Argeş nr. 24. *Cronica cercetărilor arheologice din România*. 2012, 159-161, 2013. ISSN: 2343-919X.

Magyar nyelvű konferencia közlemények (1)

19. **Gyurka, O.**, Szebenyi, T.: Őskori fémtárgyak a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének régészeti gyűjteményéből: Rézkori csákányok. In: Tavasz Szél = Spring Wind 2019 : Tanulmánykötet. III. kötet. Szerk.: Bihari Erika; Molnár Dániel; Szikszai-Németh Ketrin, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 699-705, 2020. ISBN: 9786155586620

Ismeretterjesztő, népszerűsítő cikkek (1)

20. Szebenyi, T., **Gyurka, O.**: Az antikvitás emlékei egy elfeledett egyetemi gyűjteményben. *Határtalan régészet*. 3 (3), 84-86, 2018. ISSN: 2416-3074.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2024.07.11.

